

A Villa dei Papiri Herculaneumban. Archeológia, recepció és digitális rekonstrukció

Az itáliai Herculaneumot a Vezúv Kr. u. 79. augusztus 24-i kitörése teljesen elpusztította: hosszú évszázadokra még a – közel 20 m vastag, megkövült vulkanikus iszap alatt szunnyadó – város létezése is feledésbe merült. Első újrafelfedezése (1709) óta azonban mind a tudományos, mind a szélesebb értelemben vett közvélemény szünni nem akaró érdeklődése övezi. Különösen érvényes ez a legendássá vált Villa dei Papiri 1752-ben felfedezett impozáns épületegyüttesére. A sok szempontból kimagasló értéket képviselő villát egyedülállóvá teszi az a tény, hogy az ókori világ egyetlen *in situ* felfedezett könyvtárát rejt magában, benne a görög irodalmi papiruszok egyetlen olyan nagyobb gyűjteményével, amely nem Egyiptomból került elő.

A Villa dei Papirivel foglalkozó szakirodalom – mely mára már egy kisebb könyvtárat tesz ki – 2010-ben egy újabb kötettel gyarapodott. A *Mantha Zarmakoupi* szerkesztette tanulmánykötet – melynek alapjául a 2007 szeptemberében Oxfordban megrendezett, A Villa dei Papiri archeológiája, recepciója és digitális rekonstrukciója című konferencia előadásai szolgáltak – a legfrisebb tudományos eredmények összefoglalása a villával kapcsolatos archeológiai, művészettörténeti és papirologiai kutatásokban részt vevő kiváló szakemberek tollából. Aki végigolvassa a 78 táblányi színes és fekete-fehér fotóval, ábrával gazdagon illusztrált kötet tanulmányait, az átfogó képet kap az ásatások történetéről a XVIII. század közepétől napjainkig, megismerheti a legújabb ásatásoknak köszönhetően napvilágra került leleteket csakúgy, mint a villát díszítő falfestményeket. Külön fejezet foglalkozik a villa szoborgyűjteményével, feltételezett tulajdonosának régóta vitatott kérdésével és a könyvtárral, az elszenesedett papirusztekercsek kibontására és elolvasására tett kísérletek történetével. Két tanulmánynak is a villa valós újjászületése a témája: az egyik a malibui Getty-villa megépítésének előzményeivel, a másik a Villa dei Papiri rekonstrukciójának szánt pazar épületegyüttesrel foglalkozik. Nem kevésbé izgalmas az utolsó írás a villa digitális rekonstrukciójáról.

A villa XVII. századi felfedezését követő, jobbára kincsvadászatnak nevezhető kutatások 1765-ben félbeszakadtak. Mintegy két évszázadon át a múzeumok és az archívumok falai között folytatódott a munka a papiruszok és a szoborleletek vizsgálatával. Mivel maga az épület ez idő alatt megközelíthetetlen volt, az architektúrájára vonatkozó egyetlen információt a kiváló svájci hadmérnök, Karl Weber – ma is használható – alaprajza nyújtotta.

Carlo Knight és Andrea Jorio egy 1980-ban megjelent tanulmánya – mely először tett kísérletet a villa lokalizálására – a Villa dei Papiri újrafelfedezéséhez vezető út fontos állomásának bizonyult. Ezt a folyamatot, valamint az első *sub divo* ásatások (1994–1998) eredményeit elemzi *Antonio De Simone* (*Rediscovering the Villa of the Papyri/ A Villa dei Papiri újrafelfedezése*) kezdve attól, hogy az olasz kulturális minisztérium 1982-ben felállított egy munkacsoportot, melynek az volt a feladata, hogy megvalósíthatósági tanulmányt készítsen a villa feltárásához. Az előkészületek fontos eleme volt a XVII. századi tárnák azonosítása: egyébiránt már Knight és Jorio azonosították a XVIII. századi „Ciceri I” néven ismert alagúthoz vezető bejáratot, valamint a villa fölötti területet, amely a XVIII. században „Bosco degli Agostiniani” néven volt ismert. Mindemellett a kutatóknak felül kellett vizsgálniuk a XVIII. századi dokumentációt ahhoz, hogy rekonstruálni tudják az akkor elvégzett munkát. Ténylegesen 1986. október 16-án, a Bourbon-kutatások megszakadása után kétszáz évvel léptek emberek – ezúttal már régészek – a villába a „Veneruso I”-nek elnevezett tárnán keresztül. Az 1983 és 1990 közötti időszak munkálatainak egyik eredménye annak megállapítása, hogy a destruktív Bourbon-kutatások ellenére még mindig figyelemreméltó építmények őrződtek meg. A geofizikai kutatásoknak köszönhető az a felismerés, hogy a villát körülvevő terület két vége közötti szintkülönbség több mint 10 méter, ami arra utal, hogy a villa egy – mind a klimatikus viszonyokat, mind a kilátást tekintve rendkívül kedvező helyen – a Vesuvius és a tengerpart közötti domboldalon épült. Világossá vált továbbá, hogy az épületszerkezetek komplexitása miatt lehetetlen azokat tárnákon keresztül kutatni, a modern archeológiai kutatások számára egyébként is elfogadhatatlannak a sok kárt és zavart okozó XVIII. századi módszerek, amelyeknek legfőbb célja az volt, hogy minél gyorsabban szállítsanak műalkotásokat a frissen létrehozott Bourbon múzeum számára.

De Simone tanulmányának második felében összefoglalja a projekt második fázisának (Infratecna ásatások 1994 és 1998 között), vagyis Herculanum északnyugati insulájának és a Villa dei Papiri ásatásának legfontosabb eredményeit. Ami az utóbbit illeti: minthogy napvilágra került az

atriumnegyed nyugati része, szükségessé vált az atriummal kapcsolatos korábbi nézetek felülvizsgálata. Mindemellett De Simone a *basis villae*-vel (alépítménnyel), valamint az alsó teraszon lévő monumentális épületkomplexummal foglalkozik.

Az atriumnegyednek – amely az épületegyüttes fő szintjét alkotja – a tengerre nyíló panoráma szempontjából is kiemelt szerep jut. 1998-ig az atrium szektor tizenhat – kivétel nélkül mozaikokkal díszített – helyiségét, valamint az atriumnegyedet övező porticus tenger felé eső oldalának egy darabját ásták ki, összesen mintegy 750 négyzetméternyi területet. A falmaradványok főképpen második stílusba tartozó festményeket őriztek meg, vagyis egyidősek az épülettel, a padlózat *in situ* fennmaradt dekorációja – geometrikus díszítésű fekete-fehér és színes mozaikok – a kései köztársaság és a korai császárkor időszakára datálhatóak.

De Simone a leletek és a kiásott részek elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy a villa azoknak a fényűző rezidenciáknak a kontextusába illeszkedik, amelyek a második stílus elterjedésének nagy időszakában, Kr. e. 60. és Kr. e. 40. között épültek. Olyan jól ismert épületekkel lehet tehát összevetni mint pl. a Villa dei Misteri Pompejiben vagy Fannius Synistor boscorealéi villája.

Míg a XVII. századi kutatások a villa fő szintjére korlátozódtak, addig a 90-es évek ásatásai felfedték egy *basis villae* (alépítmény) létezését, melynek tetejére a fő szint épült. Napvilágra került homlokzata 25 méter széles és kb. 4 méter magas, vagyis a *basis villae* valószínűleg ugyanolyan kiterjedésű volt, mint az atrium szektor. A XVII. századi dokumentációból egyáltalán nem látható, váratlan felfedezés volt, hogy a *basis villae* több szintre tagolódik, és a tengerre néző oldala erősen szkénografikus jellegű, monumentális architektúrát mutat. Összességében véve: a *sub divo* ásatások eredményeként hozzáférhetővé vált építészeti és dekoratív elemek analízise lehetővé tette a villa építésének idejére vonatkozó új hipotézisek felállítását. A szerző megállapítása szerint a Villa dei Papiri lényegében egységes elgondolás alapján Kr. e. 60 körül épülhetett. Lehetőség nyílt továbbá az atriumnegyeddal határos porticus funkciójának meghatározására és főképpen a villa vertikális kiterjedésének az új értelmezésére annak nyugati, tenger felé néző oldalán. Eszerint a villának négy különböző szintje van: a fő szint (ezt kutatták a XVII. században, ma 11, az ókorban 16 méter a tengerszint feletti magassága); a *basis villae* homlokzata (ma 5, az ókorban 11 méterrel a tengerszint fölött); a harmadik szint, amelyhez az ún. „alsó terasz” tartozik (ma 2,30 méterrel, az ókorban 7,30 méterrel feküdt a tengerpart fölött), és ahonnan lépcsőn lehetett lejutni a tengerpartra (negyedik szint). A XVII.

században kb. 80 szobrot ástak ki a villából: bebizonyosodott, hogy az épület további szobrokat rejt, ahogyan újabb papiruszleletek is előkerülhetnek. Mivel papirusztekercsek különböző helyiségekből, részben hordozható tartókból kerültek elő, feltételezhetően megkísérelték megmenteni őket. Így elképzelhető, hogy a tengerpartra vezető útvonal mentén lévő helyiségekben vannak még tekercsek.

De Simone meggyőződése szerint a kivételes és sok szempontból tipikusan római épületegyüttes az *asiatica luxus* hagyományába illeszkedvén az egyik legvilágosabb és legjelentősebb példája a királyi rezidenciákra aspiráló római villáknak: a római elit azon törekvésének, hogy domusaiban és villáiban a hellénisztikus udvarok életstílusát reprodukálja.

Maria Paola Guidobaldi és Domenico Esposito tanulmánya (*New Archaeological research at the Villa of the Papyri in Herculaneum /Új régészeti kutatások a herculaneumi Villa dei Papiri-ben*) a villa területén folytatott legújabb ásatásokat tárgyalja, amelyek 2007 júliusától 2008 márciusáig zajlottak a Pompeji Régészet Főfelügyelőség (Soprintendenza Archeologica di Pompei) irányításával. Ennek során egyértelműen kiderült, hogy a villa sokkal komplexebb és hatalmasabb volt annál, mint amilyennek korábban feltételezték. A szerzők részletesen ismertetik a villából származó legújabb leleteket és az egyes helyiségek dekorációját, így elemzik a falfestményeket is. Ez utóbbiak vizsgálata során egyértelmű bizonyítékokat találtak arra, hogy a vulkánkitörés idején festők dolgoztak a villában: valószínűleg azért, hogy helyrehozzák azokat a károkat, amelyeket a Vesuvius végső kitörését megelőző ismételt földrengések okoztak. De nem csupán a falak festése, hanem általában véve a villa megrongálódott felső szintjeinek újjáépítése is éppen folyamatban volt a katasztrófa bekövetkeztekor.

Az építés technikájának, a padlózatnak, a falfestményeknek és a szobroknak együttes, koherens tanulmányozása többek közt lehetővé tette a szerzők számára a villa meggyőző datálását a Kr. e. I. század harmadik negyedére.

Eric M. Moormann, aki az 1980-as évek elején írt tanulmányában a villa XVII. század óta ismert falfestmény-töredékeit elemezte, jelen kötetben arra tesz kísérletet, hogy akkori eredményeit beleillessze az új ásatások kontextusába (*Wall paintings in the Villa of the Papyri. Old and New Finds/A Villa dei Papiri falfestményei: régi és új leletek*). A XVII. század közepén kivágott – és legfeljebb Weber dokumentációja alapján lokalizálható – falfestmény-töredékek Moormann megállapítása szerint a villa két nagy korszakához köthetők: a Kr. e. I. század közepéhez és a Kr. u. I. század utolsó évtizedéhez, vagyis August Mau általánosan elfogadott terminológiájával élve: a

középső második stílustól a negyedik stílusig terjedő időszakhoz. Az atriumból és az azzal határos helyiségekből előkerült második stílushoz tartozó falfestmények szegényes maradványait elemezve a szerző arra a következtetésre jutott, hogy azok magas színvonalú alkotások, és nem különböznek az olyan jobban ismert korabeli falfestményektől, mint amilyenek a boscorealéi villát vagy a Villa A-t (Torre Annunziata) díszítették. Bizonyos tipikus negyedik stílusú töredékek vizsgálata – amelyeknek eredeti helye a kis és/vagy nagy peristylum egyik porticusa lehetett – lehetővé tette azok időbeli elhelyezését is: Moormann Nero halála, azaz Kr. u. 68 utánra datálta őket. Az új divatot követő, Herculanumban tipikusnak számító finom eleganciájú negyedik stílus mellett a villában meghatározó a második stílusú dekoráció. Mindez annak bizonyítéka, hogy a tulajdonosok igen nagyra értékelték, ezért mintegy 140 éven keresztül megőrizték azt, mégpedig a ház hagyományosan legfontosabb részében, az atriumban és az azt körülvevő helyiségekben.

A villa XVII. századi felfedezése óta a legnagyobb lelkesedést és érdeklődést kétségkívül a napvilágra került szobrok váltották ki. (Elegendő, ha csupán Winckelmannra, illetve esztétikai nézeteire gyakorolt hatásukra utalunk.) *Carol C. Mattusch* azt az izgalmas és sokat vitatott kérdést vizsgálja, hogy a villa szobordíszait – általában a nagy városi domusok és vidéki villák szobordíszait – a tulajdonosok tervszerűen, valamiféle elgondolás, „program” alapján válogatták-e össze (*Programming Sculpture? Collection and Display in the Villa of the Papyri/Tervezett szoborgyűjtemény? Gyűjtés és elrendezés a Villa dei Papiriben*)? A Villa dei Papiriből 1750 és 1761 között előkerült mintegy 85, többségében bronzból készült szobor egységes gyűjteményként való vizsgálata magától értetődőnek tűnik, ugyanakkor az a tény, hogy a szobrok stílusa, anyaga, mérete, készítésük technikája igen eltérő, arra utal, hogy különböző műhelyekben készültek, különböző időszakokban. Mattusch mindenesetre kétségbe vonja, hogy a villa dekorációja egységes programot tükrözne.

Mindez szorosan összefügg egy másik, több mint egy évszázada vitatott problémával: a villa tulajdonosának/tulajdonosainak kérdésével, melynek vizsgálatával *Mario Capasso* foglalkozik a kötetben (*Who Lived in the Villa of the Papyri at Herculanum – A Settled Question?/Ki élt a herculaneumi Villa dei Papiriben? Elintézett kérdés?*). A papirológus Capasso két diszciplína, a papirológia és az archeológia szembenállását igyekszik feloldani azzal, hogy megkísérli összhangba hozni eredményeiket. A papirológusok ugyanis a villa tulajdonosát a könyvtárt alkotó több száz könyv alapján azonosítják, ám következtetéseiket a régészek nem feltétlenül fogadják el. A

szerző négy kérdést vizsgál meg újra: 1. Mikor épült a villa? 2. Ki építette? 3. Miért építette? 4. Ki élt benne az építése és a Vezúv kitörése közötti időszakban? A villa építésének pontos ideje a szerző álláspontja szerint nem állapítható meg teljes bizonyossággal addig, amíg a teljes komplexumot ki nem ássák, mindenesetre a legelfogadottabb álláspont szerint a Kr. e. I. század első felére, az új, 2007–2008 közötti ásatások alapján a Kr. e. I. század harmadik negyedére (ld. Guidobaldi és Esposito tanulmányát) tehető. A kutatók álláspontja szerint a villa a 79. évi katasztrófaig, vagy az azt közvetlenül megelőző időszakig lakott volt, utolsó tulajdonosainak idején azonban kezdte elveszíteni arisztokratikus jellegét – akárcsak számos más villa a Kr. u. I. században. Általánosan elfogadott feltételezés szerint a villa történetének három fázisa közül ez, a gazdasági lakóépületté való átalakulás a legutolsó. Eme átalakulás jeleként értelmezik a villa területéről előkerült tekintélyes mennyiségű gabonamaradványt, a számos halhorgot csakúgy, mint a gyér bútorzatot. Némelyek ebben az összefüggésben, a villa új funkciójára való előkészületek jeleként értelmezik azt a tényt is, hogy számos – a szerző számításai szerint 161 – papirusztekercs nem a könyvtárból, hanem hordozható tokokból került elő a két peristylum hosszabbik oldala mentén. Ugyanakkor bizonyos, hogy a villát eredetileg a nyugodt szemlélődést és pihenést szolgáló luxusrezidenciának tervezték. Erre utal a megfontolt, a klimatikus viszonyokat messzemenően figyelembe vevő tájolása, az elbűvölő panoráma, monumentális mérete, elhelyezkedése (a város közvetlen közelében, nem teljesen elkülönülve attól) csakúgy, mint csodás műgyűjteménye, gazdag könyvtára és a körben elterülő ápolat kertek.

Arra a kérdésre, hogy ki építette a villát, az elmúlt több mint egy évszázadban nyolc válasz született a szakirodalomban. A szerző a „jelöltek” (Lucius Calpurnius Piso Caesoninus, Marcus Octavius, Lucius Calpurnius Piso Pontifex, Appius Claudius Pulcher, a Mammii, a Balbi, Lucius Marcius Philippus és Caius Memmius) mindegyikét sorra veszi, tüzetesen megvizsgálva a szakirodalom mellettük és ellenük felhozott érveit. Tanulmányának végén a következő fontos következtetésekre jut: a villa legvalószínűbb tulajdonosa (és egyben építtetője) a Kr. e. I. század első felében Lucius Calpurnius Piso Caesoninus lehetett. Eme hipotézis mellett szól a görög könyvtár, benne Piso pártfogoltjának, az epikureus filozófus gadarai Philodémosnak nem csupán műveivel, hanem jegyzeteivel, vázlataival és másolatban is meglévő könyveivel. Az epikureizmus jelenlétére utalnak a villában Epikuros és Hermarchus mellszobrai, valamint egy hónapos kis-malac bronzszobra. Mivel a szoborgyűjtemény hosszú idő alatt alakult ki, egységes interpretációját aligha lehet adni. Elképzelhető, hogy Philodémos

hatással volt Piso Caesoninusra egyik vagy másik darab kiválasztásakor, de az valószerűtlen, hogy a kollekció teljes egészében az epikureus filozófus munkásságát tükrözné. A konklúzió további fontos eleme: Nincs ok annak feltételezésére, hogy Piso halála (kb. Kr. e. 42.) után nem a fia, Piso Pontifex tulajdonába jutott a villa, aki annak könyvtárát további epikureus szövegekkel gyarapíthatta. A Villa dei Papiri egészen a 79. évi katasztrófaig a *gens Calpurnia* birtokában lehetett (ahogyan pl. Caius Calpurnius Piso baiae-i villája megszakítás nélkül a Calpurnii tulajdonában volt az Augustus-kortól Nero koráig). Végül a szerző leszögezi, hogy jelenlegi tudásunk alapján a villa végső átalakulása gazdasági lakóépületté csupán hipotézis, bizonyosságot csak a teljes feltárás után nyerhetünk.

A Villa dei Papiri egyedülálló leletanyagával, a könyvtárából (könyvtáraiból) származó könyvekkel foglalkozik a kötetben *David Sider* (*The Books of the Villa of the Papyri/ A Villa dei Papiri könyvei*). A tekercsek felfedezése – amelyeket kezdetben elszenesedett fahasáboknak véltek – érthető lelkesedést és izgalmat váltott ki az ókortudósok körében: a lelet jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. A tekercsek olvashatóvá tétele azonban hallatlan nehézségekkel járt – és jár voltaképpen mind a mai napig. Sider rendre bemutatja azokat a kísérleteket és módszereket, amelyekkel a XVII. és a XIX. században megpróbálták kinyitni és elolvasni a papírusztekercseket, különös figyelmet szentelve a „történet hőségnek”, Antonio Piaggio atyának, aki feltalálta azt a nagyszerű szerkezetet, amellyel anélkül lehetett kibontani a tekercseket, hogy azok súlyosan károsodtak, vagy végképp elenyésztek volna. (Ez a technika csak a XX. században változott meg az elektromágnesesség alkalmazásának köszönhetően.) A szerző behatóan vizsgálja a könyvtár jellegét is, és arra a következtetésre jut, hogy a főképpen görög epikureus szövegeket tartalmazó specializált könyvtár egy nagyobb könyvtár része kellett, hogy legyen, amely mind görög, mind latin szövegeket tartalmazott.

Nem szakemberek számára is érdekfeszítő olvasmányt kínálnak a kötet végén álló tanulmányok: *Kenneth Lapatin* a Getty-villa születésének történetét követi nyomon attól kezdve, hogy a visszavonult életet élő olajmiliárdos, az 1950-es évek végén a világ leggazdagabb embereként számon tartott J. Paul Getty elhatározta, megépítteti malibui birtokán (Kalifornia) a Villa dei Papiri mását (*The Getty Villa: Recreating the Villa of the Papyri in Malibu/ A Getty-villa: A Villa dei Papiri újraalkotása Malibun*). A művelt és sokat látott üzletember eleve múzeumnak szánta a villát: értékes műgyűjteményének kellett otthont adnia. A múzeum 1974-ben nyitotta meg kapuit, ám addig, a tanulmány tanúsága szerint tervezőknek és építőknek

egyaránt számtalan nehézséggel kellett megküzdeniük. A végeredmény mindenképpen lenyűgöző: a látogatók egy ókori római luxusvilla páratlan élményét élhetik át. A villa eme valós újjászületésével foglalkozik a kötet *A gyönyörtől a „bűnös gyönyörig”, a színlelésig: a Villa dei Papiri újjászületése* című tanulmány (Diane Favro: *From pleasure, to „guilty pleasure,” to simulation: rebirthing the Villa of the Papyri*), míg a kötetet szerkesztő Mantha Zarmakoupi a Villa dei Papiri projekt virtuális valóságú digitális modelljéről ad számot (The virtual reality digital model of the Villa of the Papyri project). A projektet az UCLA Cultural Virtual Reality Laboratory-ban fejlesztették ki a 2000-es évek elején, és annak bemutatására szolgál, „hogyan lehet alkalmazni a virtuális valóságú modelleket az archeológiai helyszínek dokumentálására és kutatására”. Mindemellett a modellek azzal, hogy hipotetikus rekonstrukciókat mutatnak be, építészeti emlékek virtuális restaurációjához nyújthatnak javaslatokat. A projekt három fő célja az volt, hogy (1) létrehozza a Villa dei Papiri digitális építészeti modelljét; (2) bemutassa a villa architektúrájának virtuális realitású rekonstrukcióját és (3) reinkorporálja a villából származó ismert festmény-, mozaik-, szobor- és papiruszfragmentumokat. Zarmakoupi megismertet a rekonstrukció metodológiájával, valamint bemutatja magát a modellt is.

Nem kevésbé izgalmas és tanulságos cikk Dana Arnoldé a villa XVIII. századi felfedezéséről és korabeli értelmezéséről (*En Fouillant à l' Aveugle: Discovering the Villa of the Papyri in the 18th century*). A szerző – kulturális és pszichoanalitikai elméletekre támaszkodva – nem csupán a villa XVII. századi ásatásának a történetét vizsgálja, hanem azt is, hogy milyen képzetek kapcsolódtak a kutatásokhoz, hogyan viszonyultak hozzá a kortársak, akik számára a múlt – részben írott források felfedezése, részben fizikai maradványok kiásása révén – váratlanul mintegy kézzelfoghatóvá, láthatóvá lett.

Mantha Zarmakoupi (szerk.): *The Villa of the Papyri at Herculaneum. Archaeology, Reception, and Digital Reconstruction.* (A Villa dei Papiri Herculaneumban. Archeológia, recepció és digitális rekonstrukció) (Sozomena. Studies in the Recovery of Ancient Texts. Edited on behalf of the Herculaneum Society by Alessandro Barchesi, Robert Fowler, Dirk Obbink and Nigel Wilson. Vol. 1) Walter de Gruyter, Berlin/New York 2010. ISBN 978-3-11-020388-2, 221 + 78 o. melléklet.

Szekeres Csilla